

اقدامات خاص

نبی مکرم اسلام ﷺ
برای معرفی جانشین

زهره سعیدی
کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث

چکیده

یکی از پرفراز و نشیب‌ترین دوران حیات اسلام، دوران بیست‌وسه ساله نبوت سیدالمرسلین ﷺ است، که بخش مهمی از این دوران اختصاص به محبت رسول خدا ﷺ نسبت به امیرالمؤمنین ﷺ و معرفی جانشین بعد از خود دارد. بی‌شک، بر هیچ مسلمان آگاه‌اندیشی پوشیده نیست که پس از قرآن کریم دومین مرجع مهم و معتبر در شناخت احکام و عقاید اسلامی سنت رسول خدا ﷺ و احادیث معصومین ﷺ است.

اعتبار و جاودانگی این ذخیره بزرگ، حقیقتی است که خداوند منان در آیات مختلف آن را تذکر داده و رجوع به آن را برای هر فرد مسلمانی، ضرورتی قطعی اعلام فرموده است. رسول گرامی اسلام ﷺ، این چراغ پرفروغ هدایت، در طول حیات گرانبار خویش علی ﷺ را همچون جان خود برشمرد و احترام و محبت خاصی را نسبت به ایشان ابراز داشته‌اند.

این امر با آغاز رسالت شیوه‌ای نو و روندی خاص به خود گرفت، به طوری که در طول رسالت این موضوع برتری والای خود را کاملاً هویدا نمود.

کلیدواژه‌ها: نبوت، رسول خدا ﷺ، امیرالمؤمنین ﷺ، خلافت، یوم‌الانذار، حجة‌الوداع، غدیر

برای ترسیم سیمای یگانه امیرالمؤمنین ﷺ و جمع‌بندی وقایعی که در طول زندگی پیامبر اسلام ﷺ به وقوع پیوسته حقایق بسیاری وجود دارد که شاهبیت آن خطابۀ پیامبر در غدیر خم است که سند آبروی ابدی اسلام را به‌صورتی شایسته تنظیم نموده و حقانیت و برتری علی ﷺ را به جهانیان شناسانده است. قرآن کریم و احادیث و سنت رسول خدا ﷺ، مهم‌ترین منبع و مرجع برای شناسایی

و حی، صدای فرشته الهی و نیز فریاد شیطان را شنید و به حضرت رسول ایمان آورد (عروسی، ۱۴۱۵، ج ۴: ۱). با توجه به اهمیت موضوع غدیر خم (شناخت دوست و دشمن) و همچنین با فرض در نظر گرفتن آشنایی خوانندگان محترم نسبت به سایر اقدامات عام و خاص نبی مکرم اسلام در جهت نیل به معرفی جانشین بعد از خود، به توضیح بعضی از اقدامات خاص و بررسی نکاتی در خطبه غدیر می‌پردازیم.

مراحل اعلام جانشینی امیرالمؤمنین ﷺ

یوم‌الانذار

رسول خدا ﷺ از آغازین روزهای رسالت بر امر ولایت و امامت حضرت علی ﷺ توجه می‌داد که اوج آن، حادثۀ غدیر است. پیامبر ﷺ در آغازین روز دعوت علنی رسالت خویش، امامت و ولایت علی ﷺ را رقم می‌زند و چنین است که گفته می‌شود ولایت علوی در ابلاغ و عرصه، همزاد با رسالت نبوی است.

احادیث فراوانی است که در آن پیامبر ﷺ، علی ﷺ را به وصایت و خلافت خود معرفی نموده که ابتدا و انتهای آن، یوم‌الانذار و غدیر است.

حجة‌الوداع

با اینکه مکه در سال هشتم هجری فتح شد اما در ماه ذی‌القعده سال دهم هجری، پس از نزول آیه ۲۷ سوره حج، «و مردم را به ادای مناسک حج اعلام کن تا خلق پیاده و سواره و از راه دور به‌سوی تو جمع آیند». پیامبر برای اولین بار به‌طور رسمی اعلان عمومی حج داد و همه مردم در حد امکان حاضر شدند.

پیامبر این سفر را به‌عنوان حجة‌الوداع مطرح کرد که به معنای تنها سفر پرخاطره آن حضرت در دل‌ها جای

هرچه بهتر این محبت و جانشینی است. با توجه به آموزه‌های اخلاقی و روش حکومتی شایسته پیامبر ﷺ، این اقدامات را می‌توان به دو مورد عام و خاص دسته‌بندی نمود، اقدامات عمومی پیامبر ﷺ بعضاً شامل مواردی است که در آن نبی مکرم اسلام ﷺ، محبت و ارادت خویش را نسبت به علی‌بن‌ابی‌طالب ﷺ در مقایسه با سایر مسلمانان، خصوصاً اصحاب بیان می‌دارد و این مطلب حاکی از آن است که پیامبر خدا ﷺ در هر موقعیتی و بنا بر شرایط حاکم بر جو زمانه، شایستگی امیرالمؤمنین ﷺ را نسبت به سایرین اعلام می‌داشت، بدون اینکه بعضاً مسئله خلافت را به‌طور واضح بیان دارد. این اقدامات را می‌توان شامل حوادثی چون، ماجرای لیلۀ‌المبیت (بقره/ ۲۰۷)، جریان فتح خیبر، فتح مکه، غزوات بدر، احد، یوم‌الخنندق و...، ماجرای سدالابواب، افتخار ازدواج با دختر پیامبر ﷺ، عقد اخوت (حجر/ ۴۷)، حدیث طبر، آیه نجوی (مجادله/ ۱۲)، ابلاغ آیات سوره براءت، مأموریت به یمن و ده‌ها مورد از این دست دانست.

اما اقدامات خاص حضرت ختمی مرتبت ﷺ شامل جریاناتی است که در آن به معرفی جانشین بعد از خود پرداخته و در آن موضوعات، آشکارا و واضح حضرت امیر ﷺ را به‌عنوان وصی خود معرفی نموده است؛ مانند یوم‌الانذار، آیه تبلیغ (مائده/ ۶۷)، آیه ولایت (مائده/ ۵۵)، آیه مباهله (آل‌عمران/ ۶۱)، آیه اکمال (مائده/ ۳)، حدیث منزلت، حدیث ثقلین، ماجرای غدیر، خطبه غدیر و معرفی دوازده جانشین بعد از خود و بردن نام آنان و...، که تمامی این اقدامات به معرفی ولایت امیرالمؤمنین ﷺ در غدیر خم ختم می‌شود.

بنا بر اخبار صحیح و فراوانی که در دست است علی‌بن‌ابی‌طالب - علیه‌السلام - در همان نخستین مرحله

بازشناخته می‌شوند.

برنامه‌های آن آغاز می‌شد. خواندن خطبه توسط پیامبر ﷺ، معرفی امام علی ﷺ به‌عنوان جانشین بعد از خود و در نهایت بیعت گرفتن از مردم برای ولایت امیرالمؤمنین ﷺ از اهم وقایع روز غدیر است.

اهم موضوعات در خطبه غدیر

به‌دلیل شأنیت و سندیت خطبه غدیر، که با آن مسلمانان واقعی از منافقین جدا می‌شوند، می‌توان به (برخی از) اهم موضوعاتی که در خطبه غدیر مدّ نظر است اشاره نمود، صفات خداوند جل و علی: صد و ده مورد، مقام پیامبر ﷺ ده مورد، ولایت امیرالمؤمنین ﷺ پنجاه مورد، ولایت ائمه ﷺ ده مورد، فضایل امیرالمؤمنین ﷺ بیست مورد و... همچنین نام امیرالمؤمنین ﷺ چهل مرتبه به‌عنوان «علی» یاد شده است.

لقب امیرالمؤمنین لقبی خاص بوده و فقط ویژه علی بن ابی طالب است (و نه حتی سایر معصومین)، چنان‌که پیامبر اکرم ﷺ در خطبه غدیر به آن اشاره کرده است.

آیاتی که در خطبه غدیر به‌عنوان شاهد یا تفسیر آمده پنجاه مورد است. که اهمیت این سند بزرگ اسلام را جلوه‌گر می‌نماید. تفسیر بیست‌وپنج آیه قرآن به اهل بیت و پانزده آیه به دشمنان اهل بیت، در متن خطبه نیز از نکات بسیار مهم آن است. بیش از ده آیه قرآن نیز در ایام واقعه غدیر نازل شد که آیات «تبلیغ»، «اکمال»، «ولایت» و «نزول عذاب» [سأل سائل]، نمونه‌های بارز آن است.

نیز می‌توان برخی از مهم‌ترین مقاصد پیامبر ﷺ در خطبه غدیر را به موارد ذکر شده در ذیل اختصاص داد: شاهد گرفتن خداوند بر تبلیغ خود، تأکید بر تغییر نیافتن حلال و حرام و تبیین آن توسط امامان، اشاره به منافقین و اقدامات گذشته و آینده آنان صریحاً و تلویحاً، نتیجه‌گیری

۱۲ ذی‌الحجه

با نزول سوره مبارکه «نصر»، که در روز ۱۲ ذی‌الحجه صورت گرفت، پیامبر ﷺ به‌طور رسمی نزدیکی مرگ خویش را اعلام کرد و خبر داد و فرمود: در سالی که پیش رو داریم قیض روح خواهیم شد و مسلماً اولین واکنش بعد از این اعلام، جانشینی پیامبر بود و اصحاب از سلمان خواستند تا بپرسد: امور ما را به کی می‌سپاری و مراجعه ما به چه کسی خواهد بود؟ پیامبر ﷺ در پاسخ تعللی نمود و تا سه بار آن را به تأخیر انداخت. سپس فرمود: «برادرم و وزیرم و جانشینم در اهل بیتم و بهترین کسی که بعد از خود باقی می‌گذارم. او دین مرا ادا می‌کند و به وعده‌های من وفا می‌نماید و او علی بن ابی طالب است (فرا، ۱۴۱: ۶۱۳)».

روز ۱۳ ذی‌الحجه

در روز ۱۳ ذی‌الحجه، که آخرین ساعات حج پیامبر ﷺ بود و هنگام خروج از منا، حضرت سوار بر مرکب شد و فرمود: «... برای هر چیزی اساسی است و اساس اسلام محبت ما اهل بیت است (طوسی، ۱۴۱۴: ۸۴)». جبرئیل در ضمن کلامی از طرف خداوند این چنین گفت: «ای محمد، بازگشت تو به‌سوی پروردگارت و بهشتش نزدیک شده است. خداوند به تو دستور می‌دهد برای امتت بعد از خود علی بن ابی طالب را منصوب کنی و سفارش‌های خود را به او بنمایی که اوست خلیفه‌ای که امور رعیت و امت تو را برعهده می‌گیرد».

همچنین از وقوع فتنه‌ای خبر داد که مردم در آن امیرالمؤمنین ﷺ را اطاعت نخواهند کرد (دیلمی، ۱۹۰۴ م، ج ۲: ۱۲). این وحی الهی به معنای پایان واجب اول یعنی حج و آغاز واجب دوم یعنی ولایت بود که از این لحظه

لقب امیرالمؤمنین لقبی خاص بوده و فقط ویژه علی بن ابی طالب است (و نه حتی سایر معصومین)، چنان‌که پیامبر اکرم ﷺ در خطبه غدیر به آن اشاره کرده است»

گرفت. هدف از این سفر بیان دو حکم مهم از قوانین اسلام بود که هنوز برای مردم به‌طور کامل و رسمی تبیین نشده بود: ۱. آموزش مراسم و احکام حجة‌الاسلام، ۲. مسئله خلافت و ولایت و جانشینی بعد از رسول خدا ﷺ (امینی، ۱۳۶۰، ج ۱: ۱۰-۹).

به‌دلیل اهمیت فراوانی که این سفر داشت، زنان باردار و افراد سالخورده هم در آن شرکت داشتند و این سفر تنها سفری بود که پیامبر ﷺ تمام همسران خود را به همراه داشت (انصاری، ۱۴۲۴). مهم‌ترین حدیث نقل شده در این سفر را حدیث گرانبار ثقلین (قرآن و عترت) در برمی‌گیرد که با این حدیث خط مشی مسلمانان تا قیامت مشخص می‌گردد و دوست و دشمن از یکدیگر

از زحمات بیست‌وسه ساله رسالت با تعیین ادامه‌دهندگان این راه، معرفی امیرالمؤمنین (ع) و نشان دادن ایشان به حاضران در غدیر، تأکید بر توجه مسلمانان به اهمیت مسئله امامت، مطرح کردن مسئله بیعت به صورت رسمی و علنی، حلال و حرام الهی و نقش‌آئمه در تبیین آن‌ها، و...

پس از اتمام خطبه غدیر، صدای مردم بلند شد که آری شنیدیم و طبق فرمان خدا و رسول با قلب و جان و زبان و دستان اطاعت می‌کنیم. پیامبر (ص) به منادی خود دستور داد تا در بین مردم بگردد و خلاصه غدیر را تکرار کند: «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَى مَوْلَاهُ، اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ، وَعَادِ مَنْ عَادَاهُ، وَانصُرْ مَنْ نَصَرَهُ، وَاخْذُلْ مَنْ خَذَلَهُ» (صدوق، ۱۴۱۷: ۵۷). بعد از پایان خطبه، پیامبر (ص) مردم را دستور به بیعت دادند که در ابتدا به خیمه پیامبر (ص) می‌رفتند و به ایشان تبریک و تهنیت می‌گفتند و سپس به خیمه علی (ع) می‌رفتند و بالفظ امیرالمؤمنین بر او سلام می‌کردند و این مقام والا را به ایشان تبریک می‌گفتند و این بیعت، علاوه بر مردان، با زنان نیز صورت گرفت.

به این ترتیب، پس از سه روز، مراسم غدیر پایان پذیرفت و آن روزها به‌عنوان «ایام الولاية» در ذهن‌ها نقش بست. پیامبر (ص) در اقدامی حساس روز غدیر را به‌عنوان عید اعلام نمود و فرمود: «روز غدیر خم بهتر اعیاد امت من است و آن همان روزی است که خداوند به من دستور داده برادرم علی بن ابی‌طالب را برای امت من منصوب نماید (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۳: ۱۰۹).»

سید بن طاووس در کتاب «اقبال الاعمال» به نقل از شیخ صدوق، شیخ مفید و شیخ طوسی آورده است که امام صادق (ع) فرمودند: همانا به جای آوردن اعمال در روز غدیر که هیچ‌دهم ماه ذی‌الحجه است برابر با عمل هشتاد ماه است (اقبال الاعمال، ج ۲: ۲۶۴).

این مطلب به تنهایی می‌تواند حاکی از اهمیت روز غدیر باشد. با توجه به زحمات و اقدامات خاص نبی مکرم اسلام در طول بیست‌وسه سال رسالت ایشان، در جهت نیل به معرفی وصی خود، مسلماً این مسئله مهم در هر اندیشه آگاهی شکل می‌گیرد که موضوع خلافت و وصایت باید تا چه اندازه مهم باشد.

مسئله نبوت و امامت به نحوی در هم گره خورده است که کسی که ولایت را قبول نداشته باشد مسلماً یکی از ارکان اصول دین را منکر شده است، زیرا با توجه به آیه اکمال، خداوند جل و علا- کامل شدن دین را با معرفی وصی، نبی خود می‌داند. رسول خدا (ص) در هر موقعیت زمانی و مکانی، و بنا بر شرایط آن دوران، بسته به هر ماجرابی، برتری علی بن ابی‌طالب (ع) را بر همگان یادآور می‌شدند (اقدامات عمومی).

جالب اینکه در اکثر قریب به اتفاق کتب سایر فرق اسلامی تمامی این موارد کم‌وبیش به چشم می‌خورد و جای هرگونه عذر و بهانه‌جویی را از هر عقل سلیمی می‌گیرد.

در مصادر اهل سنت

مسلم در صحیح خود از جابر بن سمره روایت کرده است که گفت: شنیدم رسول خدا (ص) می‌فرمود: «این دین همیشه تا قیام قیامت و تا هنگامی که دوازده نفر خلیفه بر شما باشند استوار و پابرجاست و این خلفا همگی از قریش‌اند. (مسلم، ۱۳۷۴: ج ۳: ۱۴۵۳ ح ۱۸۲۱)» در روایت دیگری از ابن‌مسعود است که می‌گوید: «خلفای بعد از من به تعداد اصحاب موسی [نقبای بنی‌اسرائیل] هستند (متقی هندی، ۱۴۲۴، ج ۱۳: ۲۷). امید است که با توجه به عنایات حضرت حق و با پیروی از ولایت، شرمنده نبوت نگردیم.

منابع

۱. قرآن کریم
۲. علی بن موسی، ابن طاووس؛ اقبال الاعمال، مرکز مدارک اسلامی، تهران، بی‌تا.
۳. امینی، عبدالحسین؛ الغدیر، دارالکتب الاسلامی، تهران، ۱۳۶۰ ه. ش.
۴. انصاری، محمدباقر؛ گزارش حجة الوداع، مولود کعبه، قم، ۱۴۲۴ ه. ق.
۵. حسن بن محمد، دیلمی؛ ارشاد القلوب، علوم‌الدین، هند، ۱۹۰۴ م.
۶. محمدبن علی، صدوق؛ امالی، البعثه، بیروت، ۱۴۱۷ ه. ق.
۷. محمدبن الحسن، طوسی؛ امالی، دارالثقافه، قم، ۱۴۱۴ ه. ق.
۸. عروسی‌حویزی، عبدعلی؛ نورالثقلین، اسماعیلیان، قم، ۱۴۱۵ ه. ق.
۹. فرات‌الکوفی، ابوالقاسم؛ تفسیر فرات، وزارت ارشاد، تهران، ۱۴۱۰ ه. ق.
۱۰. علی بن حسام‌الدین، متقی هندی؛ کنز العمال، دارالکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۲۴ ه. ق.
۱۱. محمدباقر، مجلسی؛ بحار الانوار، مؤسسه الوفاء، بیروت، ۱۴۰۳ ه. ق.
۱۲. محمدبن مسلم، نیشابوری، صحیح، داراحیاء تراث عربی، بیروت، ۱۳۷۴ ه. ق.